

Cultureel erfgoed gemeten

Jamilja van der Meulen en Frank Bergevoet¹

Cijfermateriaal over cultureel erfgoed is op bescheiden schaal beschikbaar. Dit maakt het niet eenvoudig om de sociaal-maatschappelijke en economische betekenis van de erfgoedsector in beeld te brengen.

Cultureel erfgoed is de verzamelnaam voor cultureel waardevolle (museale) collecties, monumenten, archeologische vondsten, landschappen en stadsgezichten die we als samenleving willen behouden en doorgeven aan volgende generaties. In dit artikel worden het aanbod aan cultureel erfgoed en de ontwikkelingen daarbinnen van de afgelopen jaren in Nederland cijfermatig in kaart gebracht, voor zover deze cijfers beschikbaar zijn. Want niet al het Nederlands cultureel erfgoed is in cijfers te vangen. Voor immaterieel erfgoed bijvoorbeeld is dat lastig. Monumenten zijn eenvoudig geteld, maar hoe verbind je een cijfer aan bepaalde tradities of gebruiken?

Archieven

In het Nationaal Archief worden alle van belang geachte documenten van de Rijksoverheid en van maatschappelijke organisaties en individuele personen die

van nationaal belang zijn (geweest) opgeslagen. Dit archief wordt dan ook beschouwd als het nationale geheugen. Het beslaat inmiddels 125 kilometer aan archiefmateriaal, foto's en kaarten (website Nationaal Archief, 2013).

De meest recente officiële cijfers over alle archieven van de Nederlandse overheid, samengesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), betreffen het jaar 2000. Toen kende Nederland 329 archiefbewaarplaatsen met in totaal 645 kilometer planklengte aan archiefmateriaal, opgeslagen in rijksarchieven, provinciale en gemeentelijke archieven, waterschapsarchieven en streekarchieven. 2419 werkzame personen die gezamenlijk 1191 voltijdbanen vullden, waren in datzelfde jaar verantwoordelijk voor het beheer en de toegankelijkheid van het archiefmateriaal.

	2005	2007	2009	2011
Musea totaal	775	773	810	788
Beeldende kunst	107	118	126	119
Geschiedenis	391	383	388	405
Natuurlijke historie	51	54	55	47
Volkenkunde	18	17	21	14
Bedrijf en techniek	196	190	195	182
Gemengde collectie	12	11	25	21
Tentoonstellingen totaal	2.279	2.669	2.388	2.228
In musea in Nederland	2.041	2.420	2.143	1.974
In andere ruimten in Nederland	164	171	191	200
In het buitenland	74	78	54	54
Werkzame personen (aantal)	8.143	8.598	9.146	10.549
Werkzame personen (mensjaren)	5.696	6.016	6.380	6.631
Vrijwilligers (aantal)	19.667	21.329	23.720	28.364
Vrijwilligers (mensjaren)	2.679	3.015	3.559	4.879
Arbeidskosten (in miljoen euro)	246	268	304	317

Tabel 1: *Aantal musea, tentoonstellingen en werkzame personen in musea, 2005-2011*

Bron: CBS StatLine.

Musea

De cijfers die het CBS over musea opstelt, voldoen aan een aantal criteria. De belangrijkste zijn: bezit van een vaste collectie, niet commercieel van aard en minimaal vier uur per week open. Doordat deze criteria worden gehanteerd, kunnen er instellingen zijn die wel museale activiteiten bieden, maar niet worden meegeteld in de statistieken (zie ook de bijdrage van Frank Bergevoet over nieuwe museumvormen in deze publicatie). Museaal zijn stopt dus niet bij de musea zoals gedefinieerd door het CBS.

Het aantal musea zoals gedefinieerd door het CBS, schommelde de afgelopen jaren tussen de 770 en 810. Naast de vaste collectie bieden deze musea om en nabij de 2000 tentoonstellingen per jaar. Een toenemend

aantal werkzame personen en vrijwilligers is hiervoor verantwoordelijk. In 2005 waren er gezamenlijk 27,8 duizend werkzame personen en vrijwilligers actief voor musea, die gezamenlijk 8,4 duizend volledige banen (mensjaren) vervulden. Dat komt opgeteld neer op gemiddeld 10,8 volledige banen per museum. In 2011 waren dat 38,9 duizend betrokkenen, die gezamenlijk 11,5 duizend volledige banen vervulden, gemiddeld 14 volledige banen per museum. Vooral vrijwilligers zijn meer gaan bijdragen, het aandeel vrijwilligerswerk (in mensjaren) steeg in die periode van bijna 32 naar ruim 40 procent.

De wijze waarop musea hun collecties voor het voetlicht brengen, is in de afgelopen decennia ingrijpend veranderd. Traditie-

	2005	2007	2009	2011
Monumenten in aantal				
Rijksbeschermd	59.456	60.537	60.788	61.340
Woonhuizen	35.936	36.265	36.325	36.465
Overig	23.520	24.272	24.463	24.875
Stads- en dorpsgezichten	361	401	421	442
Archeologische terreinen	1.383	1.402	1.406	1.442
Gemeentelijke monumenten (x 1000)	-	34	40	41*
Open Monumentendagen				
Aantal bezoekers (x 1000)	800	850	850	950

.....
Tabel 2: *Monumenten*

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

- Gegevens zijn niet beschikbaar.

* Cijfers van 2010.

getrouw presenteren musea hun verhaal statisch, aan de hand van tentoongestelde objecten, vergezeld van informatieve teksten. Maar de museumbezoeker is inmiddels veranderd en wil sneller, makkelijker en op onderhoudende wijze de informatie aangereikt krijgen. Musea zijn zich van deze nieuwe dynamiek bewust en proberen daarop in te spelen door hun aanbod anders te organiseren. Bijvoorbeeld door hun verhaal op een meer interactieve manier te brengen met gebruikmaking van multimedia, of de collectie op meer creatieve wijze tentoon te stellen. De jaarlijkse Museumnacht is een succesvol voorbeeld van anders georganiseerd aanbod, bedoeld om de bezoeker met een vluchtige creatieve *peek* te verleiden tot een nieuw bezoek. Nederland kent ruim tien gemeenten² waar musea jaarlijks een Museumnacht organiseren. De publieke waardering is groot: Amsterdam trok dit jaar met de 14e editie in één nacht maar liefst ruim 30.000 bezoekers (zie ook de bijdrage van Andries van den Broek en Koen

van Eijck over cultuurparticipatie in deze publicatie).

(Archeologische) monumenten

Nederland kent ruim 60 duizend rijksmonumenten en meer dan 40 duizend gemeentelijke monumenten. Dat aantal groeit nog steeds.

Monumenten zijn niet altijd vrij toegankelijk, behalve tijdens de Open Monumentendag, die – anders dan de naam doet vermoeden – een weekend bestrijkt. Gedurende dat weekend in september openen monumenten hun deuren voor het publiek, ook gebouwen die normaal gesproken niet toegankelijk zijn. Het evenement wordt sinds 1987 georganiseerd en trekt bijna 1 miljoen mensen. Het succes van de Open Monumentendag heeft er mede toe bijgedragen dat dit evenement in Europees verband is overgenomen. Jaarlijks vinden behalve in Nederland in nog 49 andere Europese landen *European Heritage Days* plaats.

Naast het nationale cultureel erfgoed kent Nederland ook werelderfgoed, erfgoed aan-

Naam	Sinds
Schokland en omgeving in de Noordoostpolder	1995
Stelling van Amsterdam	1996
De historische binnenstad van Willemstad op Curaçao	1997
Molens van Kinderdijk-Elshout	1997
Ir. D.F. Woudagemaal bij Lemmer	1998
Droogmakerij De Beemster in Noord-Holland	1999
Rietveld Schröderhuis in Utrecht	2000
Waddenzee (met Duitsland)	2009
Grachtengordel van Amsterdam	2010

.....
Tabel 3: *Nederlandse werelderfgoederen*

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

gewezen door de Unesco. In 1995 werden Schokland en omgeving in de Noordoostpolder aan de Werelderfgoedlijst toegevoegd. Inmiddels is het aantal Nederlandse werelderfgoederen gegroeid naar negen (tabel 3).

Het aanbod aan monumenten en werelderfgoed speelt ook een positieve rol bij de waardering van onze woonomgeving. In 2004 woonde 11 procent van de bevolking in een historische binnenstad of dorpskern. Bij 22 procent van de toenmalige bevolking speelde bij de keuze van de huidige woning het historische karakter van de bebouwde omgeving een rol. Het historische karakter scoort bij de keuze van de ideale woning een 7de (historische karakter landschap) en 8ste plek (historische karakter bebouwde omgeving) in vergelijking met andere eigenschappen van de woonomgeving, zoals de aanwezigheid van winkels, horeca et cetera (Broek 2005, Rouwendal 2013).

Immaterieel erfgoed

Immaterieel erfgoed betreft cultuuruitingen die mensen van huis uit hebben meegekregen, die zij zich eigen hebben gemaakt en die zij op hun beurt aan een volgende generatie willen overdragen, al dan niet in aangepaste vorm. Immaterieel erfgoed omvat zowel culturele

gebruiken, tradities, verhalen en ambachtelijke vaardigheden, als de instrumenten, objecten en culturele ruimtes die daarmee samenhangen.

Het gaat hierbij niet alleen om oude dingen: de moderne samenleving, vol elektronica en nieuwe media, is eveneens het domein van volkscultuur. Aan het begrip traditie wordt dus meer dan een traditionele invulling gegeven. Volksdans en babyborrel, streekgerechten, sagen, legenden en *storytelling*, *urban legends* en broodje-aapverhalen, traditionele ambachten en hedendaagse kantwerkmotieven: ze horen allemaal bij de familie van de volkscultuur.

In 2003 hebben de Unesco-landen de Safeguard-conventie voor het immaterieel erfgoed aangenomen om de culturele diversiteit in de wereld te waarborgen. In het Unesco-verdrag worden de volgende domeinen van immaterieel cultureel erfgoed onderscheiden: orale tradities, uitvoerende kunsten, sociale praktijken, rituelen en feestelijke gebeurtenissen, kennis en praktijken betreffende de natuur en het universum, en traditionele ambachten.

Nederland ondertekende op 15 mei 2012 de Unesco-conventie. Ons land is daarmee de verplichting aangegaan om zijn immaterieel

Jamilja van der Meulen

is statistisch onderzoeker
Cultuur bij het Centraal Bureau
voor de Statistiek

Frank Bergevoet

is projectleider Erfgoedmonitor
Roerend Erfgoed bij de Rijksdienst
voor het Cultureel Erfgoed

erfgoed te beschermen en een nationale inventarislijst op te stellen. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (VIE) in Utrecht heeft de uitvoering van het verdrag op zich genomen. Behalve het VIE houden ook het Nationaal Openlucht-museum (NOM) in Arnhem en het Meertens Instituut zich met immaterieel erfgoed bezig.

Er zijn circa 2000 groepen of gemeenschappen in Nederland op het gebied van immaterieel erfgoed actief. In oktober 2012 is het eerste Nederlandse immateriële erfgoed op de Nationale Erfgoedlijst geplaatst, waaronder het Bloemencorso Zundert en de Sint Maartenviering in Utrecht. Immaterieel erfgoed levert een aanzienlijke bijdrage aan de economische toegevoegde waarde van de toerismebranche en verhoogt bovendien de aantrekkelijkheid van het materieel erfgoed.

Literatuur

- Broek, A. van den, J. de Haan en F. Huysmans (2005)
*Cultuurminnaars en cultuurmijders: trends in de
belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed.*
Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rouwental, J. (2013) 'Erfgoed is maatschappelijk
kapitaal'. In: *Boekman*, jrg. 25, nr. 96, 98-100.

Noten

- 1 Frank Bergevoet leverde de cijfers voor de tabellen 2 en 3 en de teksten over werelderfgoed en immaterieel erfgoed.
- 2 Almere, Amersfoort, Amsterdam, Breda, Delft, Den Bosch, Den Haag, Leiden, Roermond, Rotterdam en Utrecht zijn voorbeelden van steden waar een Museumnacht is gehouden.